

Tušení jednoty

Pohled na ducha i hmotu, založený na nepředpojatém pozorování toho, jak je prožíváme ve svém vědomí, nám ukázal ducha jako autonomní a prvotní jsoucnou, které hmotu převyšuje. Všední zážitky nám však znovu a znovu ukazují, že duch je v područí hmoty, že se musí podřizovat jejím zákonům, že je zajatcem její omezenosti a tíže.

Při hledání odpovědi na otázku, zda a jak se duch může ze svého hmotného zajetí vysvobodit, bychom si proto měli nejprve ujasnit podstatu tohoto vzájemného rozporu mezi duchem a hmotou; měli bychom se nejprve snažit co nejpřesněji pochopit, proč a jak se duch do zajetí hmoty dostal, a s přihlédnutím k tomu pak hledat vhodnou cestu ven.

Jmenovali jsme si několik příkladů, jak si duch člověka vytváří hmotné nástroje, užívá jich a dostává se postupně do závislosti na nich. Viděli jsme, jak v těchto případech vzrůstá nesvoboda ducha tím, že zcela bez odporu přenechává část svých svobodných rozhodnutí hmotným strukturám, na něž se spoléhá. Právě tato dobrovolnost, s níž se lidský duch postupně vzdává své samostatnosti ve prospěch hmoty, nám může být východiskem k dalším úvahám.

DOBROVOLNÁ ZÁVISLOST

Když se člověk chopí nového nástroje, činí tak především proto, aby ušetřil část síly a času, které by do práce vložil, kdyby pracoval bez nástroje, a mohl pak takto vzniklý přebytek síly a času použít k jiným činnostem. Ve chvíli, kdy například vymění kamenný nástroj za nástroj kovový, může tentýž úkon vykonat s menším množstvím fyzické síly, stačí mu méně cviku a soustředění a práce mu jde rychleji od ruky; jak tělesná i duševní síla, tak čas, ušetřený při nácviu práce s nástrojem i při práci samé, pak mohou být použity jinde. Výroba nástroje z kovu je ovšem mnohem náročnější než výroba nástroje z kamene; není zdaleka možná ve všech podmínkách, vyžaduje více hmotných zdrojů a podstatně vyšší kvalifikaci. V porovnání s člověkem, který pracuje kamennými nástroji, potřebuje uživatel kovových nástrojů daleko větší technologické zázemí, je závislý na daleko více okolnostech a činitelích.

Na tomto principu úspory sil výměnou za větší závislost je založen veškerý vývoj lidské civilizace. Lidé zavádějí techniku dobrovolně, protože jim přináší pozemské výhody; daní za ně je ovšem zajetí v čím dál tím hustší a těsnější síti podmínek existence. Jednoduchým přírodním civilizacím stačila k zachování poměrně malá skupina lidí, protože takřka každý jejich příslušník byl schopen vybudovat všechno od nuly; byly proto schopny přesunů z místa na místo i poměrně rychlých proměn v závislosti na přírodních podmínkách. Složitá civilizace dneška je naproti tomu rozčleněná v nespočet provázaných úzce specializovaných prvků, které jsou na sebe vzájemně odkázány; prvek vytržený z kontextu celku zpravidla není schopen samostatného života, přesuny a rychlé změny jsou takřka nemožné.

Postupný růst závislosti, který pozorujeme ve vztahu člověka k jeho technickým pomůckám, nalézáme i ve vývojových dějích v přírodě. Zatímco jednodušší životní

formy bývají přizpůsobivější a otevřenější změnám prostředí, složitější bývají úspěšnější ve svých specifických podmínkách, ale více trpí při jejich náhlých proměnách; zatímco zárodečné formy před sebou mívají ještě celou škálu možností, jak se mohou do budoucna rozvinout, dospělý jedinec už nebývá proměn schopen. Všude, kde se vývojem či růstem objevují nové tělesné struktury, mění se otevřená situace v pevně určenou – z javorového semena může vyrůst strom velký nebo malý, s různým počtem větví a různě vyvinutou korunou; jakmile však strom jednou vyrostе, ze všech možností zůstane jen jediná – ta, která se proměnila ve hmotnou skutečnost.

Podobné ovšem můžeme říci i o každém hmotnými důsledky provázeném rozhodnutí, které jakožto lidé vědomě činíme. Člověk, který teprve přemýšlí, zda za hodinu půjde do kina, na koncert, do hospody nebo na návštěvu k přátelům, má ještě na vybranou ze všech možností. Jakmile se však pro jednu možnost rozhodne a uskuteční ji, je výsledkem svého rozhodnutí spoután – sedí-li již v kině, nemůže v tutéž chvíli sedět na koncertě, v hospodě nebo u přátel. Chce-li něco dělat, nemůže si zachovat všechny možnosti – musí zvolit jednu z nich a ostatních se vzdát.

Jakkoli se rozhodnutí o tom, jak strávíme večer, může zdát zcela nesrovnatelné s rozhodnutím začít používat nový nástroj, jde v obou případech o totéž – duch se chápe nové možnosti manifestace ve hmotném světě, jejímž nutným důsledkem je vždy určitá závislost na hmotě. Dobrovolná cesta ducha do zajetí se tak stává pochopitelnější – duch by byl samozřejmě mohl zůstat ve své nehmotné neurčenosti a v úplné svobodě, ale pak by se také nemohl nijak projevit a zprvu ani vyvíjet. Nesnáze ovšem nastanou ve chvíli, kdy hmotná pouta začnou duchu v jeho vývoji bránit.

STVOŘENÍ POHYBEM

Voda tryskající z pramene na úbočí hor před sebou mnohdy ještě nemá jasnou cestu. Často stačí jen pár kamenů, které rozpohyboval vítr, sníh nebo kamzičí skok, a pramínek začne téci jinudy, třeba i jiným směrem, na druhou stranu pohoří, k jinému moři. Řeka v hlubokém údolí, k níž se vody z horského pramene jednou připojí, už možnost takovéto změny nemá. Podobně jako člověk, který si zvykl na svůj nástroj, je řeka zajatkyň svého koryta. Lépe než v případě člověka je zde ovšem vidět skutečnost, že řeka si místo svého zajetí připravuje opravdu sama – teprve tím, že teče krajinou, vytváří koryto a hloubí údolí. Prvotní skutečností je proud vody, který si kolem sebe postupně utváří pevnou formu.

Ještě názornějším příkladem je vznik cévní soustavy v těle vyvíjejícího se lidského zárodku. V době, kdy z budoucích cév ještě není nic patrné, začíná tekutina v těle zárodku proudit po určitých drahách. Jak tomu při proudění bývá, je pohyb tekutiny nejrychlejší uprostřed proudu a směrem k okraji se zpomaluje. Na samém okraji proudní oblasti, kde se částičky tekutiny nepohybují vůbec, houstne původní kapalina v rosolovitou hmotu, z níž se pak postupně stanou cévní stěny. Prvotní skutečností je tedy proudění, které si kolem sebe teprve vytváří pevnou formu cév. Ovšem i cévy samy vznikají z proudící substance, která bude v těle později fungovat coby krev – mohli bychom říci, že cévy jsou původně proudící krví, která ustrnula v zevní formě svého pohybu.

Nyní si opět připomeňme člověka, který se stává závislým na svém nástroji. Pozorovali jsme, že hmotný nástroj, na který si člověk zvykl a bez něhož se už nedokáže obejít, se stává jakoby jeho tělem – člověk ho již nemůže svobodně uchopovat a odkládat, ale musí ho mít stále při sobě, aby byl schopen života na zemi. Všimli jsme si, že na jiné úrovni probíhá totéž v mozku, kde si člověk během života vytváří struktury usnadňující mu pozemské myšlení, ale je také čím dál tím méně schopen se od těchto struktur oprostit a začít myslet jinak. Můžeme jít ještě o úroveň výše a představit si člověka, jenž vymyslel, jak řešit určitou nesnáz, která se v jeho životě s obměnami často opakuje, a začal hned své řešení plošně používat, neohlížeje se na nová zjištění či později se objevivší skutečnosti – myšlenka řešení se tu sice ještě nestačila promítnout do vnitřního uspořádání mozkové kůry, ale už působí na člověka jako nástroj, na němž je závislý.

Ve světle obrazu řeky hloubící své koryto a krve vytvářející si své cévy se nám tyto tři záběry – nástroj, který se stává nepostradatelným, schéma, které se napevno uhošťuje v mozku, a myšlenka, která se stává rutinou – ukazují jako různě pokročilá stádia jednoho dlouhého vývojového procesu lidského ducha. Postupnou proměnu svobodné myšlenky v tělesný tvar už u dnešního člověka nemůžeme pozorovat najednou a vcelku, ale na základě pohledu na vznikající řečiště či tvořící se krevní oběh si ji dokážeme představit. Jako je koryto řeky ztrnulým pohybem tekoucí vody, jako jsou cévy ztrnulým pohybem proudící krve, tak se nám nyní ukazuje tělo jako ztrnulý pohyb ducha.

Odrhneme-li nyní pohled od vlastního ducha a vlastního těla a pohlédeme-li do světa, který nás obklopuje, spatříme spousty jiných těl a hmotných útvarů. Jako naše vlastní tělo, i ony jsou zevními formami pohybujícího se ducha, formami, které získaly samostatné bytí, ale na nichž je stále patrná jejich původní podstata. Celý hmotný svět nám tak před očima ožívá nespočtem tvořících duchovních sil, a pohlédneme-li na svět jako na jeden celek, vyvstává před námi obraz jednoho univerzálního Ducha-Stvořitele, jehož Slovo se stalo tělem.

MEZI DUCHEM A DUCHEM

Své úvahy jsme započali pozorováním rozporů mezi duchem a tělem. Hledající původ tohoto rozporu, zjistili jsme, že duch a hmota jsou nakonec totéž. To ovšem znamená, že rozpor, který mezi nimi pociťujeme, nespočívá v jejich podstatě, ale ve stavu našeho ducha. Duch, který je v rozporu s hmotou, je tedy v rozporu především sám se sebou.

Na příkladech vztahu člověka k jeho tělu a nástrojům jsme viděli, že v člověku žijí tytéž tvůrčí síly jako v Duchu, který stvořil veškerenstvo. Celý svět přitom pochází z tohoto Ducha, tedy ze sil, jichž jsme sami účastni. Jestvuje-li mezi naším duchem a jakoukoli skutečností světa rozpor, je to zároveň rozpor mezi naším duchem a univerzálním Duchem, tedy rozpor mezi naší duchovní skutečností a naší duchovní podstatou. Vztah mezi námi a naším prapůvodem je porušen; člověk, ač sám duch, je oddělen od Ducha. V důsledku tohoto oddělení již nepociťujeme většinu světa jako dílo, jehož jsme spolustvořitelé, ale jako cizí jsoučno, které se může snadno dostat do rozporu s naší omezenou osobností.

PŘEKONÁNÍ NEDOKONALOSTI

Byť porušena, je v nás podstata Ducha stále přítomna. Jsme schopni vytvářet nové skutečnosti ve světě i cvičit své vlastní tělo k lepším dovednostem a větším výkonům. Dokážeme být – alespoň občas – spokojeni s výsledky svého úsilí, tedy pociťovat, že mezi naším duchem a naším hmotným výtvozem není rozporů. Ty se objevují ve chvílích, kdy máme dojem, že se nám něco nezdařilo. Měli jsme představu, jak by mělo naše dílo vypadat, ale výsledek této představě neodpovídá. Protože svou představu prožíváme v duchu a svůj výtvar vidíme začleněn do hmotného světa, pociťujeme nesoulad mezi nimi jako rozpor mezi duchem a hmotou; ve skutečnosti ovšem sídlí tento rozpor uvnitř našeho ducha – je to rozpor mezi tím, co bychom chtěli, a tím, co dokážeme, rozpor mezi tím, jací jsme, a tím, jací bychom chtěli být. Tento nesoulad bychom se mohli snažit řešit tím, že bychom se zbavili všech přání a nároků, které na své vlastní působení klademe. Učili bychom se být plně spokojeni, ať učiníme cokoli, nechtít nikdy nic, co není, nezvedat zrak nad rámec skutečnosti. Naší duši by to přineslo uklidnění, ale náš duch by setrval v oddělení od Ducha, v zajetí světa, který by nám byl stále cizí. Místo hledání cesty ke svobodě bychom se jen smířili se svými mřížemi. Proto zvolíme druhou cestu. Ze stavu nespokojenosti se svou nedokonalostí se nebudeme pokoušet osvobodit tím, že bychom umlčovali nespokojenost, ale tím, že začneme překonávat nedokonalost, která nás odděluje od Ducha.

Milan M. HORÁK